

16. Nemzeti identitás a határon és azon túl. . .

A határon túli magyarok nemzeti identitásdimenzióinak alakulása a magyar–szlovák–ukrán határ mentén

PAKOT ÁGNES – SŐRÉS ANETT

ÁLTALÁNOS IGAZSÁG, hogy a határnak két arca van: elválaszt, de ugyanakkor össze is köt. A kérdés továbbá az, hogy miket/kiket választ el, illetve köt össze egy határ. Hogyan fogjuk az elhatárolt tartalmat definiálni? Az államok *tartalma* csupán annyi lesz, ami e határok között elfér, vagy a határátlépések, a határrégiók, az esetleges keveredések jobb meghatározást adnak? Egyáltalán, mennyire tekinthetjük a határokat adott és állandó tényezőeknek a történelemismeret és a gyakori természetes vagy mesterséges határmódosítások tükrében? Továbbá, ha nem akarunk a történelmi időkhöz visszanyúlni, a határok (jelentőségének) megkérdőjelezése és átalakulása az aktuális globalizálódó és transznacionálizálódó légkörben is egy érvényes kérdés. Ugyanakkor (és erre még részletesebben visszatérünk) hasonló erősségű kijelentés az iménti mondat kritikája is, mely a globalizált, poszt-nemzeti (Habermas 2006) állapotban a nemzeti kötődések továbbélését hangsúlyozza, többnyire Will Kymlicka (2001) nyomán.

Tanulmányunkban a fentiekhez hasonló *nagy* kérdésekre kerestük a választ a magyar–szlovák–ukrán hármashatár *kis helyén*. Elemzésünkben arra összpontosítottunk, hogy a mintánkon megfigyelhető lehetséges magyarságidentitás-definíciókat bemutassuk. Különös hangsúllyal szerepelt az a kérdés, hogy a határon túli, ám a határ mentén élő magyarok nemzeti identitása mely tényezők mentén alakul, hogyan csoportosulnak a véleményeik, milyen mintázatok figyelhetők meg, és ezek hogyan jellemezhetők bizonyos dimenziók mentén.

A nemzeti identitás tartalma elméleti modellekben

Mielőtt rátérnénk az adatok prezentálására, kitérünk azokra az állam- és nemzet-meghatározásokra, melyek elméleti szinten megalapozzák modelljeinket. Az ilyen szintű kérdések tisztázása során elsősorban az *államnemzet* és *kultúrnemzet* dichotómiát hívjuk elő. Mádér (2006) szerint az államnemzet–kultúrnemzet megközelítést Bibó István használta először, aminek nyomán két egymástól elkülöníthető véleménystruktúrát jelenített meg. Bibó az államnemzeti modell elterjedését a nyugat-európai országok jellegzetességének tartja, ahol a (fejlett) közigazgatás és jogrendszer is a nemzeti lét szerves, összetartó részét képezi. A kelet-európai régióra azonban, Bibó szerint, nem jellemző az ilyen szintű szervezettség, ezért a nemzetállam-alapítások során a *népi* (*etnikus*) tényezők (kulturális elemek, nyelv, szokások stb.) játszottak fontos szerepet mint meghatározó és összetartó egységek.

Míg Bibó az államnemzet-kultúrnemzet kettősségével írja le a különféle (nemzet)államok kialakulását, melyek ennek megfelelő nemzetdefiníciókhoz vezetnek, a képet bővíthetjük Münch (2001) tipológiájával, aki az állammodellek (és ezeknek megfelelő nemzetalakulások) négy típusát vázolta fel. Ezen modellek segítségével – melyek természetesen

ideáltípusok – leírhattuk, hogy az általunk vizsgált népesség mely sémák szerint határozza meg saját nemzettudatát, pontosabban: megnézhetjük azt, hogy az ideáltípusok mely alkotóelemei hogyan keverednek a konkrétan vizsgált népességben, melyek jelennek meg hangsúlyosan.

Münch elemzése azokat a különböző *utakat* mutatja be, melyek a fejlett nyugati országok, nemzetállamok nemzeti identitásának kialakulásához vezettek, és legnagyobb hatással voltak a modern államok/nemzetek kialakulására: (1) a brit *polgári közösség-modell* (*civic model*); (2) a francia *állam-modell* (*statist model*); (3) az Amerikai Egyesült Államok *piaci modellje* (*market model*); és (4) a német *jog alapú modell* (*legalist model*). A szerző mindezen modellek specifikus nemzet- és kollektív identitás alakító hatását mutatja be részletesen (amit lényegre törően, tömören fogunk összefoglalni), és arra is rámutat, hogy ezek az ideáltípusok milyen integráló modelleket fognak eredményezni, az egyes országok hogyan integrálják bevándorlóikat, továbbá hogy az államok maguk hogyan integrálódnak olyan transznacionális formációkba, mint például az Európai Unió. Jelen vizsgálatban ez utóbbi jellegzetességekre nem fogunk kitérni, hiszen ez az aspektus nem képezi elemzésünk témáját, továbbá nem is állnak rendelkezésünkre megfelelő adatok, mivel a lekérdezett kérdőívek nem tartalmaztak a bevándorlással kapcsolatos témaköröket. Elemzésünk megalapozásául tehát tekintsük most át a müncheni ideáltípusok jellemzőit.

1. A *brit modellben* a nemzet és a kollektív identitás kialakulása, a jól szervezett civil szervezeteknek köszönhetően, polgári közösségek létrejöttének eredménye, így ez a típusú nemzeti identitás inkább *formális*, mintsem *szubsztanciális*, ennél fogva elég *nyitott* ahhoz, hogy etnikai és kulturális különbségek ellenére fenn tudjon maradni, azok felett/mellett létező legyen. Ennek a modellnek a történelmi kialakulása abban a folyamatban is gyökerezik, amely során alacsonyabb társadalmi osztályok számára is hozzáférhetővé vált az állampolgárság intézménye, amely a polgári, politikai és szociális jogait garantálta (uo.: 23).
2. A *francia modellben* a francia nemzet és kollektív identitás megalkotói a felvilágosodás korabeli értelmiségiek és a középosztály voltak, és természetesen „a” forradalom. A francia nemzet létrehozása ezért, ahogy Münch fogalmaz, egy *intellektuális konstrukció* volt, melynek kevés gyökere van a társadalomban. Az *állam* ebben központi szerepet játszott: megteremtette és erőltette a közös akaratot, valamint megteremtette és meg is testesítette magát a nemzetet (uo.: 42).
3. Az *Amerikai Egyesült Államok* ért el a legmesszebb a pluralisztikus állampolgári közösség megalkotásában, mondja Münch, hiszen az amerikai nemzet létrejötte olyan egyének szövetségének köszönhető, akik azért hagyták maguk mögött hazájukat és eredetüket, hogy megalapítsák az *első új nemzetet*. A kollektív identitás forrása ez esetben a közös elkötelezettség a cél, misszió mellett. A nemzet és a kollektív identitás tehát nem úgy határozódik meg, mint valamilyen történelmileg adott feltétel, hanem mint valami, ami folyamatos (újra)definiálás alatt áll. Ennek a nemzetformálódásnak az első lépése az *olvasztótégely*-elmélet, majd a kulturális pluralizmus és a multikulturalizmus elmélete (uo.: 59–60).
4. A *német* nemzetdefiníció etnikai-kulturális örökségen alapszik, mégis egy jogalapú modellben integrálódik. Ezt a feszültséget az a közbeeső lépés hivatott feloldani, melyet a jogrend és annak kulturális gyökere képvisel. A német nemzetbe való tartozás kettős meghatározottságú: egyrészt az német, aki Németország állampolgára, német útlevélle van, és (kiemelés a szerzőtől) az, akinek német ősei vannak. A német állampolgárság megszerzése azonban a bevándorlóknak meglehetősen nehézkes (volt főleg az 1999-es reformtörvény előtt), azonban ez a tény nem hátráltatja őket az egyenlő jogok elérésében. A jogokat tehát mindenkinek egyenlően biztosítják, de állampolgárságot nem (uo.: 129).

A német modellhez hasonló meghatározást nyújt Connor (2005) is, aki a nemzet definiálása során szembehelyezkedik az olyan meghatározásokkal, melyekben a nemzetet egy olyan emberi populációként láttatják, mely egy történelmi területet foglal el, közös mítoszai és emlékei vannak, közös/nyilvános kultúrája van, egységes jogrendszere és szokásai vannak, melyek a *csoporthoz* minden tagjára vonatkoznak (Smith 2000). Connor szerint ez a meghatározás nem túl szerencsés a nemzet és az akármilyen más emberi csoportosulás megkülönböztetésére. Ezzel szemben ő a nemzetet – bár az előbbi is egyfajta kultúr-nemzet-definíció – egy olyan csoportként határozza meg, mely egy közös eredet hitét tartja fenn, a közös ősökben való hit és tudat köti össze a nemzet tagjait (Connor 2005: 40). Connor a nemzet állam szerinti definícióját nem tartja életszerűnek, szerinte nem létezik brit nemzet csak walesi, angol meg skót, példának okáért. Ezt az álláspontját a *nacionalizmus* és *patriotizmus* fogalmaiból is visszavezeti, hisz a *nacionalizmus* nemzeti érületen, lojalitáson alapul (*etnikus nemzet*), míg a *patriotizmus* az országhoz, az államhoz való szoros érzelmi kötődést, hűséget jelzi (*állampolgári nemzet*), és bár e kettő akár fedheti is egymást, az esetek többségében nem ez a helyzet áll fenn (uo.: 40).

Connor a nemzet meghatározása során egy új trendet vezetett be, amelyben a sokat vitatott „mi egy nemzet?” (what is a nation?) kérdés mellé hasonló fontossággal sorakoztatta fel a „mikor van egy nemzet?” (when is a nation?) kérdését. A *mikor van egy nemzet?* kérdésre a nemzeti öntudat kialakulásának létrejöttékor kapjuk meg a választ. Connor szerint a nemzeti öntudat nem az elit jellemzője, hanem a tömegeké, amikor a *nagybetűs nép* (kiemelés a szerzőtől) fejezi ki (nemzeti) identitását, akkor tekinthető nemzetnek. A tömegek azonban, ahogy fogalmaz, elég későig meglehetősen csendben voltak ebben a tekintetben (uo.: 42).

A nemzeti identitás empirikus modelljei

A bibói, müncheni és connori nemzetmodelleket próbáltuk tesztelni a kutatás adatainak segítségével a magyarországi, szlovákiai és ukrainai magyarok csoportjain. A határ közelében élő magyarok nemzeti identitásának tartalmát feltáró kérdőív-kérdés Likert-skálákat tartalmazott, és arra kérte a válaszadót, jelölje meg, mennyire ért azzal egyet, hogy a felsorolt válaszkategóriák szükségesek ahhoz, hogy valaki magyarnak számítson. A kérdésblokkból faktorelemzéssel igyekeztünk a nemzeti identitás különféle modelljeit leképezni a magyarok egyes csoportjain belül (1. táblázat). A magyarországi magyarok esetében kettő, a határon túli magyarok esetében három-három ilyen, identitást kifejező attitűdmodell alakult ki.

A határon innen élő magyarok esetében a magyar identitás *belső* és *formális* felfogása különült el. Előbbi több identitáselemet ötvöz: magában foglalja az önbevalláson („Önmagát magyarnak tartsa”), a származáson („Legalább az egyik szülője magyar legyen”) és a kulturális kötődésen alapuló („Érezze magáénak a magyar kultúrát”, „Tisztelje a magyar nemzeti zászlót”, „Magyar szertartási nyelvű egyházhhoz tartozzon”) hovatarozást. Utóbbi, formális kötődés az állampolgárság jogi megközelítésén – tartózkodás, állampolgárság, születés – keresztül értelmezi az identitást („Élete nagy részében magyarok között éljen”, „Magyar állampolgár legyen”, „Magyarországon szülessen”). Az egyetlen változó, amely nem illeszkedett egyértelműen egyik modellhez sem, az anyanyelv, amely ebben az elkülönítésben érthető is, hiszen mindkét felfogáshoz kapcsolódik.

1. táblázat A magyarságfaktorok mátrixa a magyarországi magyarok almintáján
($N = 601$, $KMO = 0,79$; teljes magyarázott variancia = 66,33; Varimax-rotálás)

Ahhoz, hogy valaki magyarnak számítson...	Faktorok	
	1 – belső identitás	2 – formális identitás
Élete nagy részében magyarok között éljen	0,231	0,850
Magyar állampolgár legyen	0,157	0,876
Magyarországon szülessen	-0,003	0,893
Anyanyelve magyar legyen	0,382	0,409
Magyar szertartási nyelvű egyházhoz tartozzon	0,603	0,326
Önmagát magyarnak tartsa	0,841	0,082
Legalább az egyik szülője magyar legyen	0,815	0,140
Érezze magáénak a magyar kultúrát	0,906	0,068
Tisztelje a magyar nemzeti zászlót	0,758	0,146

A határon túli magyarok esetében ezek az identitáskonstrukciók egy-egy új modellel bővülnek ki. Ez az új komponens a szlovákiai magyarok esetében a kultúrnemzeti felfogás, az ukrainai magyarok esetében pedig a nyelvi azonosulás. Ezeket az új modelleket alkotó változók mind a szlovákiai, mind az ukrainai magyarok esetében a *belső* identitáskonstrukcióból válnak ki – a *formális* hovatartozás mindhárom csoport körében ugyanazokkal az elemekkel definiálható.

A szlovákiai magyarok körében a Magyarországon élőkhez hasonlóan elkülönül tehát a *formális* attitűdnek nevezett identitás minta, a „belülről jövő” (*belső*) hovatartozás-modellbe viszont már beépül a nyelvi azonosulás is (2. táblázat).

2. táblázat A magyarságfaktorok mátrixa a szlovákiai magyarok almintáján
($N = 194$, $KMO = 0,64$; teljes magyarázott variancia = 59,59; Varimax-rotálás)

Ahhoz, hogy valaki magyarnak számítson...	Faktorok		
	1 – formális identitás	2 – belső identitás	3 – kultúrnemzeti identitás
Élete nagy részében magyarok között éljen	0,534	0,332	-0,200
Magyar állampolgár legyen	0,870	-0,032	-0,073
Magyarországon szülessen	0,866	0,041	-0,129
Anyanyelve magyar legyen	0,111	0,744	0,083
Magyar szertartási nyelvű egyházhoz tartozzon	0,135	0,567	0,278
Önmagát magyarnak tartsa	-0,451	0,543	0,006
Legalább az egyik szülője magyar legyen	-0,001	0,617	0,008
Érezze magáénak a magyar kultúrát	-0,060	0,093	0,879
Tisztelje a magyar nemzeti zászlót	-0,262	0,128	0,811

Esetükben a – Bibó nyomán – *kultúrnemzetinek* nevezett identitásformát alapvetően a magyar kultúra internalizálása és a nemzeti zászló tisztelete határozza meg. A határ ukrán oldalán élő magyarok csoportját tekintve – a *formális* identitás elkülönülése mellett – a nemzeti identitás kulturális elemei a *belsőnek* nevezett modellbe integrálódnak, és a nyelvi elemek alkotnak önálló konstrukciót, úgy mint az anyanyelv, illetve a magyar szertartási nyelvű egyházhoz való tartozás (3. táblázat).

3. táblázat A magyarságfaktorok mátrixa az ukrainai magyarok almintáján
($N = 200$, $KMO = 0,63$; teljes magyarázott variancia = 57,39; Varimax-rotálás)

Ahhoz, hogy valaki magyarnak számítson...	Faktorok		
	1 – belső identitás	2 – formális identitás	3 – nyelvi identitás
Élete nagy részében magyarok között éljen	0,090	0,499	0,320
Magyar állampolgár legyen	-0,087	0,882	-0,025
Magyarországon szülessen	-0,097	0,803	-0,008
Anyanyelve magyar legyen	0,124	0,139	0,754
Magyar szertartási nyelvű egyházhoz tartozzon	0,071	-0,030	0,824
Önmagát magyarnak tartsa	0,776	-0,203	-0,020
Legalább az egyik szülője magyar legyen	0,491	0,151	-0,009
Érezze magáénak a magyar kultúrát	0,814	-0,072	0,148
Tisztelje a magyar nemzeti zászlót	0,642	-0,077	0,250

Az tehát a faktorelemzésből egyértelműen kirajzolódik, hogy az elemzett kutatás során megkérdezett, határ mentén élő magyar csoportok eltérő módon állnak hozzá a magyar identitás értelmezéséhez. A *belső* és a *formális* megközelítések minden csoportban elkülönülnek, azonban míg az anyaországban élők maradnak ennél a dichotóm megkülönböztetésnél, addig a határon túl élők körében ezeken felül megjelenik egy-egy (különböző) plusz *puhább* elem. Ennek kiemelése és vizsgálata azért különösen fontos, hiszen vélhetően ezen keresztül érhető tetten, hogy a nem Magyarországon élő, de magukat magyarnak tartó csoportok miben látják a magyarsághoz való kapcsolódásukat, hovatartozásukat.

Már eleve az is értékes információ, hogy a határ szlovákiai oldalán élő magyar megkérdezettek számára ez a kultúrában manifesztálódik, míg az ukrainaiak számára a nyelvben. A kultúra megőrzése és ápolása sokkal komplexebb kapocs a nyelvvel, viszont egyúttal sokkal kevésbé is jelent valós, formális köteleket. A nyelv ugyanis eszköz lehet a magyarságtudat hivatalos kinyilvánítására – így a magyar (kettős) állampolgárság megszerzésére. Egy olyan fajta különbözőség látszik tehát kirajzolódni a két határon túl élő csoport között, hogy míg a szlovákiaiak büszkén őrzik a magyar kultúrát, nem feltétlenül vágnak az anyaországba való fizikai, illetve formális visszatérésre – ellentétben az Ukrájnában élőkkel. Ez érthető is, hiszen Szlovákia uniós tagország, fejlettebb, így biztosítottak a jobb életkörülmények kialakításának lehetőségei.

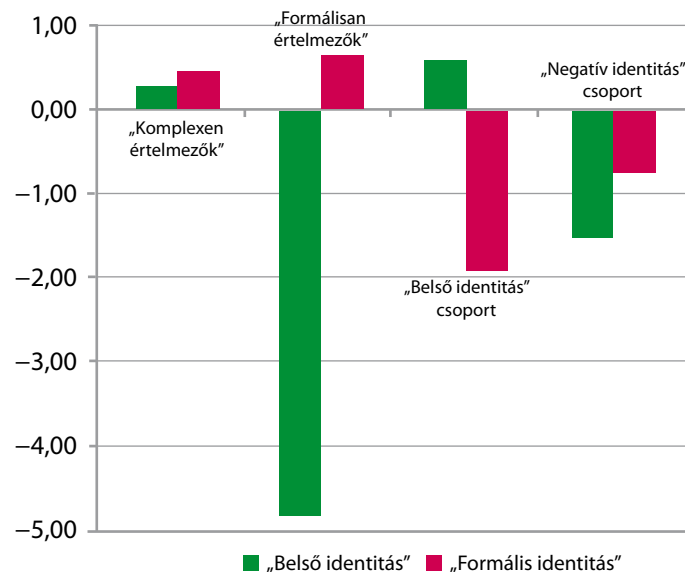
A magyar identitás kognitív szempontjai mentén képzett csoportok

Elemzésünk további irányainak kijelölésekor adódott tehát a kérdés: milyen csoportok különíthetők el a hármashatár mentén élő magyarok körében a magyarság kritériumairól alkotott elképzeléseik mentén? A következőkben e kérdésre kerestük a választ, illetve azt igyekeztünk feltárni, hogy ezen attitűdök mentén képezett mikrocsoportok milyen jellemzőkkel írhatók le. A kérdések megválaszolásához az identitásattitűdök faktorait klaszterelemzésnek vetettük alá. Mind a magyarországi, mind a szlovákiai, mind pedig az ukrainai magyarok esetében négy-négy klasztert hoztunk létre.

Milyen csoportok különíthetők el a magyar identitás megközelítési módjai mentén?

A magyarországi magyarok esetében (1. ábra) ez a négy klaszter tulajdonképpen a körökben tapasztalt két elkülönülő identitásmodell különböző kombinációit fedte le. A legnépesebb azoknak a csoportja volt ($N = 420$), akik felfogásában egymás mellett létezett a *formális* és a *belső* identitásmodell. A kettő közül mégis előbbi jelent meg némiképp nagyobb intenzitással (a *formális* modell faktor átlagértéke a csoporton belül 0,45, a *belső*é 0,27). A létszám tekintetében őket követték azok, akik a magyarságkritériumok tekintetében egyértelműen a *belső* tényezőket részesítették előnyben, és elutasították a *formális* szempontokat ($N = 78$). Mindössze 10 fővel voltak kevesebben azok, akik mindkét identitásmodellt elutasították ($N = 68$). Előbbi három csoporthoz képest elenyésző számban képviseltették magukat a mintában, akik abszolút mértékben elutasították a *belső* identitásfelfogást, és azokat tekintették a magyarsághoz tartozónak, akik hivatalosan is magyar állampolgárnak tekinthetők. Ily módon ez a néhány magyarországi megkérdezett vélhetően a határon túli magyarokra sem úgy gondol, mint a nemzet tagjaira – amely elutasítást a fizikai közelség (az, hogy a határ közelében élnek) még inkább súlyosbítja ($N = 12$).

1. ábra
A magyarságértelmezés mentén képzett klaszterek a magyarországi magyarok körében ($N = 578$)

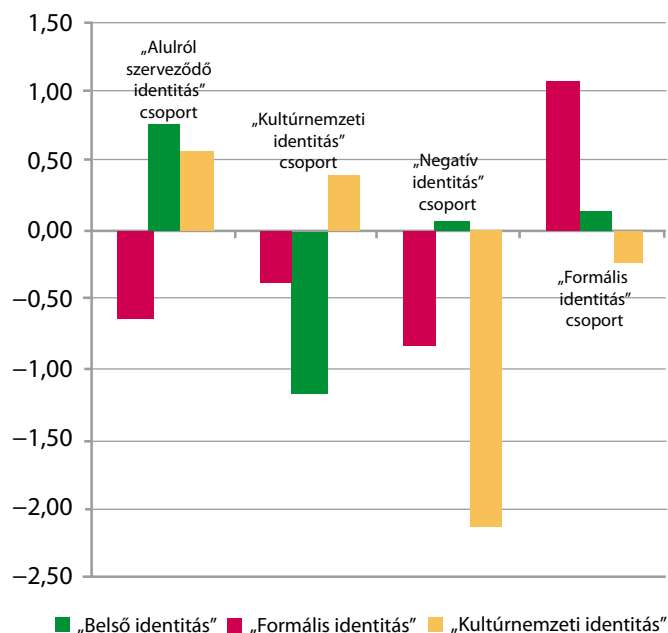
A szlovákiai magyarok körében (2. ábra) viszonylag kiegyensúlyozottabban alakult a magyar identitás megközelítésén alapuló klaszterek létszáma. Közülük legtöbben azok voltak, akik a hovatartozás formális kritériumait támogatták ($N = 52$). A klaszteren belül ez a megközelítés a domináns, azonban a tagok nem utasítják el a *belső* szempontokat sem, ami ez esetben a származást, a nyelvet és az önbevallást jelenti – negatívan viszonyulnak viszont a kultúrnemzet ideájához. Ez az attitűdegyüttes mikroszinten párhuzamba állítható a müncheni jogi (német) modellel. E csoport elkülönülésének magyarázata a fentebb már említett összefüggésben kereshető: azaz, hogy a Szlovákiában élő magyarok egy fejlettebb országban élhetnek, így vélhetően elégedettebbek is lakóországukkal.

Az almintában az előbbi csoporthoz közel azonos létszámban voltak reprezentálva azok, akik ellentétes véleményen voltak, így hozzáállásukban az identitás *puhább* elemei domináltak, azaz a *belső* és a *kulturális* faktorok ($N = 48$). Az ilyen attitűd a magyarsággal (és elsősorban az anyaországban élő magyarsággal) jóval intenzívebb közösségvállalást hordoz magában. Az identitáskonstrukció párhuzamba állítható az *alulról szerveződő* amerikai nemzetmodell mikroszintű leképeződésével.

Valamelyest csekélyebb volt azoknak a reprezentációja, akik a nemzeti identitás egyetlen *puhább* elemére, a kulturális komponensekre koncentráltak ($N = 38$). Ők érdekes módon azzal párhuzamosan képviselték a kultúrnemzeti megközelítést, hogy relatíve intenzíven elutasították a nyelvhasználaton, az önbevalláson és a származáson alapuló *belső* identitás modelljét. Ők képezhetik a szlovákiai magyaroknak azon ideáltipikus csoportját, akiknek magyar identitásában egyedül a kulturális elemek dominálnak, más közösséget nem kívánnak vállalni az anyanemzetükkel.

A legalacsonyabb létszámban a szlovákiai magyarok abba a klaszterbe tartoztak, amelyen belül tulajdonképpen egyedül a *belső* identitás faktorának átlagértéke volt pozitív előjelű, azonban ez is mindössze négy századdal haladta meg a nulla értéket ($N = 15$). Mivel e klaszter esetében nem volt olyan identitásmodell, amely egyértelműen meghatározta volna a csoport attitűdjét, így őket neveztük – a magyarországi magyarok körében megfigyelhető csoport mintájára – *negatív identitásattitűdöt* képviselőeknek.

2. ábra
A magyarságértelmezés mentén képzett klaszterek a szlovákiai magyarok körében ($N = 153$)

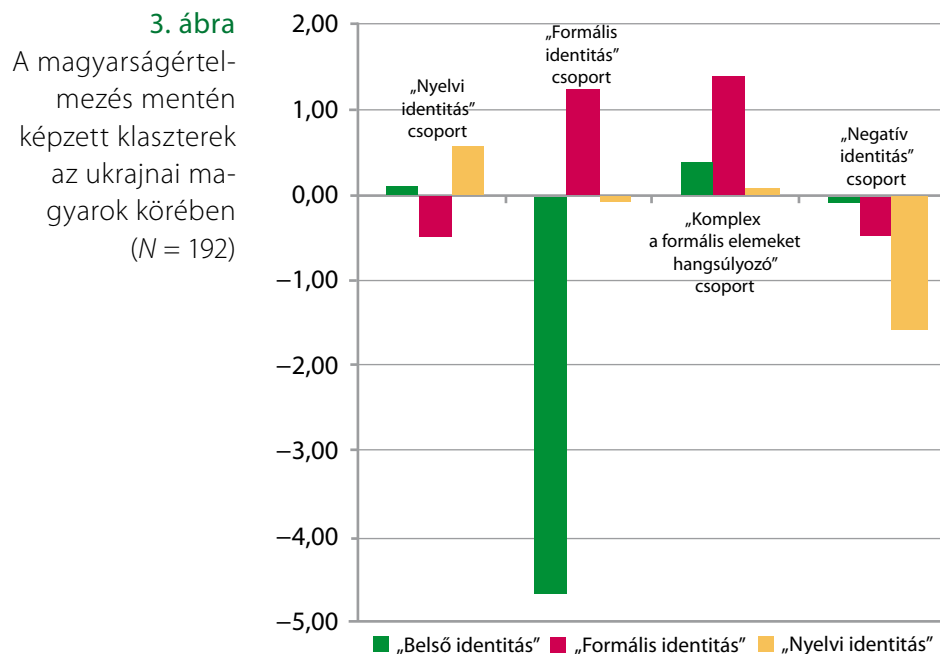

Az ukrainai magyarok (3. ábra) csoportjának felét azok adták, akik az anyanyelv, illetve az egyházi szertartási nyelv alapjaira építik fel magyar identitásukat ($N = 104$). Ez a fajta attitűd azért is különülhet el ilyen élesen (és önmagában) ebben az almintában, mert Ukrajnában a fő vallás az ortodox, így az anyanyelvi szertartásoknak kiemelt jelentőségük van, és fontos elemét képezik a magyarsággal való közösségvállalásnak. E csoport jellemzőjeként említhető továbbá, hogy a struktúrája a leginkább *kohézív* – olyan szempontból, hogy az egyes modelleket kifejező faktorok átlagértékei a legkisebb mértékben térnek el egymástól, illetve a nullától.

Létszám tekintetében őket követi – kicsit leszakadva – az a csoport, melynek identitáskonstrukciója igencsak összetett ($N = 44$). Ezt mi sem mutatja jobban, mint az, hogy tagjainak mindhárom modellhez pozitív volt a viszonyulásuk. Igaz, különböző mértékben. A klasztert leginkább a *formálisnak* titulált attitűd határozza meg, azaz a magyarságot a hivatalos elemekkel való meghatározás (állampolgárság, a születés és a lakóhely). Ez a viszonyulás a leginkább meghatározó, relatíve leszakadnak ettől a *belső* és a *nyelvi* elemek.

Mindössze 5 fővel marad el az előzőtől a *komplementer* csoportjának létszáma, melynek tagjai éppen ellenkező attitűdökkel bírnak: mindhárom magyarságfelfogást elutasítják, negatívan viszonyulnak hozzájuk ($N = 39$). Ez az attitűdkészlet már az előbbi két vizsgált csoportnál, a magyarországi és a szlovákiai magyarok körében is megjelent – őket neveztük *negatív identitást* képviselőnek. Az Ukrajnában élő magyarok csoportjában – a körükben megfigyelhető identitáskonstrukciók sajátosságaihoz igazodva – az e klaszterhez tartozók leginkább a nyelvi azonosulást utasították el.

A határon túli magyarok e közösségében végül mindössze 5 olyan megkérdezett volt, aki kizárólag a *formális* identitásfelfogás támogatását képviselte, élesen elutasítva a hovartartozás *belső* megközelítését.

Az eddigi eredmények alapján az egyértelműen kirajzolódik, hogy mindhárom, a határ mentén élő magyar csoportban eltérő mikroközösségek élnek annak mentén, hogy milyen attitűdkonstrukciók figyelhetők meg a magyarság

kritériumaival kapcsolatban. A három magyar csoportban e téren megfigyelhetők azonosságok, illetve különbözőségek – utóbbiak pedig magukban rejtik egy-egy csoport speciális sajátosságait. Az összevetés során elsősorban arra koncentrálnak, hogy a határon túli magyarok milyen módokon értelmezik a magyar identitást.

A határon túli magyar csoportok körében felállított klaszterek között az alapvető eltérések a különböző identitásmodellek (a Szlovákiában élők esetében a kultúrnemzeti, az Ukrajnában élők esetében a nyelvi megközelítés) percepciójából adódik. Így a szlovákiai magyarok között egyediként figyelhető meg a kultúrnemzeti eszmét képviselők csoportja, illetve az *alulról szerveződő* nemzeti identitás kialakulását képviselők csoportja. Utóbbiak a kultúrnemzet-megközelítés mellett egyidejűleg támogatják az identitás *belső* elemeit – tehát minden olyan elemet, melyek *puhább* módon értelmezik a magyar identitást. E két csoport a határ szlovákiai oldalán élő magyarok több mint felét (56%) adja. Ezzel együtt kirajzolódnak az e mintába került magyar közösség egyedi jellemzői a magyar identitáshoz való hozzáállás tekintetében, amit már korábban is felvetettünk: ők elsősorban a magyarság érzésének „könnyebben megfogható” elemeit támogatják, azokat, amelyek elsősorban az érzelmekben nyilvánulnak meg, és nem kell őket (hivatalosan) kinyilatkoztatni. Ennek okai többségében minden bizonnyal a kontextusban keresendők. Egyrészt Szlovákiában az elmúlt időszakban olyan társadalmi és politikai légkör volt jellemző, amely nem nagyon tolerálta a másik nemzethez tartozás kinyilvánítását; másrészt pedig ebben is nyilván közrejátszik a már többször emlegetett fejlettség, azaz hogy egy előnyösebb környezetben élő határon túli magyar ember nem feltétlenül a formális síkon ragaszkodik nemzetiség kifejezéséhez.

Ami az ukrainai magyarok körében specifikusként jelenik meg, az a nyelvben kifejeződő identitás dominanciája, illetve a komplex, de mégis a formális elemeket hangsúlyozó hozzáállás. Ezek a jellemző magyarsággattitűdök véleményünk szerint szintén a lakóország környezetének – illetve inkább ennek relatív megítélésének – tudhatók be, nevezetesen, hogy a határ ukrán oldalán élők egy kevésbé előnyösebb helyzetű országban élnek, így esetlegesen próbálnak „belekapaszkodni” a magyarságuk hivatalos kifejezésével adódó lehetőségekbe.

Érdekes tehát, hogy egymáshoz viszonylag közel, de ugyanakkor a határ által elválasztott magyar csoportok mennyire másképpen ítélik meg a magyarságot, valamint az ahhoz tartozás szempontjait. Amiben mindhárom magyar csoport megegyezett, az egyrészt a *negatív identitást* képviselők csoportjának elkülönülése: minden esetben voltak olyanok – hol többen, hol kevesebben –, akik a magyar identitás minden lehetséges értelmezési modelljét elutasították, ezzel egyfajta semleges álláspontot képviselve, és önmagukat elzárva a magyarság más lehetséges tagjaitól. Közös elemként említhető másrészt, hogy mindhárom csoportban voltak olyanok, akik körében a *formális* hovatartozás elemei voltak dominánsak – bizonyos csoportoknál az egész közösségre nézve hangsúlyos volt (ukrajnai magyarok), némely csoport esetében egyensúlyban volt a többivel (magyarországi magyarok), és volt olyan, ahol egy bizonyos szegmensben volt jelentősége (szlovákiai magyarok).

Milyen jellemzőkkel írhatók le az identitáskritériumok iránti attitűdök mentén képezett csoportok?

A következőkben arra keressük a választ, hogy a magyar identitást eltérően értelmező csoportok milyen jellemzőkkel írhatók körül. A kialakított 12 klaszter közül – koncepcionális okok, illetve a dolgozat terjedelmi korlátai miatt – elsősorban a határon túli magyarok csoportjaira koncentráltunk; közülük is azokra, melyek létszámát elég nagyra ítéltük meg az elemzéshez. Ennek ellenére szem előtt kell tartanunk, hogy a vizsgált kiscsoportok létszáma viszonylag alacsony az általános érvényű következtetések megfogalmazásához, viszont ezzel együtt fontos információkkal szolgálhatnak

azzal kapcsolatban, hogyan képzelhetjük el a határon túli magyarok egyes, a magyar identitásról eltérően vélekedő közösségeit.

Mivel nem voltak előzetes feltételezéseink a kialakult szlovákiai és ukrainai magyarok identitáscsoportjainak sajátosságairól, így a kialakult csoportokhoz való tartozást jelző változókat minden lehetséges változóval összevetettük. A 4. táblázat azt mutatja, a csoport-hovatartozás mely egyéb jellemzőkkel mutatott szignifikáns kapcsolatot. Ezeket a sajátosságokat a következő témák köré csoportosíthatjuk: *szociodemográfiai változók; identitás és nyelvtudás; külföldi/magyarországi munkavállalás, ingázás; a magyarországi szolgáltatások megítélése; a határon túli régiók érzelmi közelsége; állampolgárság; a határ közelségének megítélése; magyar médiumok fogyasztása.*

4. táblázat A szlovákiai és ukrainai magyarok identitáscsoportjait szignifikánsan jellemző változók

Változók	Szlovákiai magyarok identitáscsoportjai	Ukrainai magyarok identitáscsoportjai
Szociodemográfiai változók		
Kor	–	+
Iskolai végzettség	+	–
A háztartás tagjainak száma	+	–
Családtípus	+	–
Identitás, nyelvtudás		
Saját etnikum	–	+
Kettős identitás	–	+
A válaszadó magyar nyelvtudása	–	+
A válaszadó ukrán nyelvtudása	–	+
Külföldi/magyarországi munkavállalás, ingázás		
Vállalt-e alkalmi munkát külföldön az elmúlt 5 évben?	+	–
Előfordul-e, hogy foglalkozásszerűen átjár Magyarországra?	+	–
Előfordul-e, hogy családtagja foglalkozásszerűen átjár Magyarországra?	+	–
Tervezi-e, hogy pár hétre/hónapra külföldre megy dolgozni?	+	–
Magyarországi szolgáltatások megítélése		
Magyarországon a legjobb az egészségügyi ellátás	+	–
Magyarországon a legjobb az oktatás	+	–
Magyarországon a legjobb a boltok áru kínálata	+	+

folytatódik

Változók	Szlovákiai magyarok identitáscsoportjai	Ukrajnai magyarok identitáscsoportjai
A határon túli régiók érzelmi közelsége		
Mennyire érzi magához érzelmileg közel a lakóországát?	+	–
Mennyire érzi magához érzelmileg közel a régióját (az ukrajnai magyarok esetében: Kárpátalját)?	+	+
Mennyire érzi magához közel a határon túli ukrajnai régiót?	+	X
Állampolgárság		
Szeretne-e a jövőben magyar állampolgárságot kapni?	+	–
Akkor is szeretne-e magyar állampolgárságot kapni, ha ezért le kellene mondania a jelenlegiről?	–	+
A családtagjai közül szeretne-e valaki a jövőben magyar állampolgárságot kapni?	+	–
Akkor is szeretne-e a családtagja magyar állampolgárságot kapni, ha ezért le kellene mondania a jelenlegiről?	–	+
A határ közelségének megítélése		
Előny	–	+
Hátrány	+	–
Magyar médiumok fogyasztása		
Szoktak-e magyarországi rádióadót hallgatni?	–	+

Szociodemográfiai jellemzők

A szociodemográfiai változók közül a szlovákiai magyarok identitásklasztereivel az iskolai végzettség, a háztartás tagjainak száma és a családtípus mutatott szignifikáns összefüggést, míg az ukrajnai magyarokéval az életkor.

A szlovákiai magyarok (5. táblázat) tekintetében azt mondhatjuk, hogy a *puhább* elemekre koncentrálnak az identitásmegközelítést képviselők (*alulról szerveződő* és kultúrnemzeti eszmét képviselő identitáscsoportok) körében a magasabb végzettségűek felülreprezentáltak, míg a *formális* hozzáállást képviselők között az alacsonyabb, általános és középiskolai végzettséggel rendelkezők vannak nagyobb arányban.

Az identitáscsoportok háztartásnagyság alapján történő jellemzésekor azt figyelhettük meg, hogy míg a nemzeti hovatartozás formális elemeit preferálók körében a teljes csoportnál relatíve magasabb a háztartásban élők száma (3,96 vs. 3,59, addig a *puhább* elemeket hangsúlyozók körében alacsonyabb (az *alulról szerveződő* csoportban 3,5 fő, a *kultúrnemzeti* értékeket képviselőben pedig mindössze 3,16 fő). Az identitásmintázathoz kapcsolódó e sajátosságok az értékvilágra és/vagy jövedelmi helyzetre vezethetők vissza – azonban ezeknek az összefüggéseknek a mélyebb feltárására további (akár mélyebb, kvalitatív) adatokra lenne szükség.

5. táblázat Az identitáscsoportok iskolai végzettség szerinti jellemzése a szlovákiai magyarok körében (% , N = 153)

	Nincs végzettsége	Alapiskolai felsőtagozat (5–9. osztály)	Középiskolai/ szaktanintézeti érettségi nélkül	Gimnáziumi vagy szakközép-iskolai érettségivel	Felépítményi	Bc, bakalárske	Teljes felsőfokú (osztatlan képzés)	Nincs válasz
<i>Alulról szerveződő identitáscsoport</i>	0	4,2	12,5	29,2	6,3	6,3	39,6	2,1
<i>Kultúrnnemzeti identitáscsoport</i>	0	0	18,4	28,9	0	13,2	39,5	0
<i>Formális identitáscsoport</i>	0	11,5	19,2	51,9	0	9,6	7,7	0
Szlovákiai magyarok	0,7	5,2	18,3	38,6	2,0	9,8	24,8	0,7

A magyarázathoz közelebb visz minket, ha a fókuszba helyezett csoportok tagjainak családi állapotát, családtípusát vizsgáljuk (6. táblázat). A válaszadók négy kategória mentén sorolhatták be magukat: egyedülálló (8,6% a szlovákiai magyarok körében), gyerek nélküli házastársi viszony (23,8%), teljes család – házastársi viszony gyermekkel (53,6%), illetve csonka család – egy szülő gyermekkel (13,9%). Amennyiben az identitásfelfogás dimenzióját bevonjuk az elemzésbe, a választóvonalat egyértelműen a gyermek léte – vagy nem léte – képezi. A *formális* értelmezést képviselők körében ugyanis a gyerekes – legyen az egy- vagy kétszülős – családok felülreprezentáltak, míg a *puhább, alulról szerveződő* vagy *kultúrnnemzeti* megközelítést képviselők körében a szinglik és a gyerek nélküli házaspárok. Megfogalmazhatjuk tehát azt az összefüggést, miszerint inkább a nagycsaládosok azok, akik nemzeti identitásában a *keményebb, formális* elemek dominánsak.

6. táblázat Az identitáscsoportok családtípus szerinti jellemzése a szlovákiai magyarok körében (% , N = 153)

	Egyedülálló	Házaspár gyerek nélkül	Házaspár gyerekkel	Egy szülő gyerekkel
<i>Alulról szerveződő identitáscsoport</i>	12,8	31,9	46,8	8,5
<i>Kultúrnnemzeti identitáscsoport</i>	15,8	21,1	55,3	7,9
<i>Formális identitáscsoport</i>	1,9	15,4	61,5	21,2
Szlovákiai magyarok	8,6	23,8	53,6	13,9

Az ukrainai magyarok identitáscsoportjai a szociodemográfiai változók közül az életkorral jellemezhetők egyértelműen. E sajátosság esetében azt a tendenciát figyeltük meg, hogy a nyelvi identitáselemeket preferálók átlagéletkora (41,68 év) magasabb volt mind a teljes csoporténál (39,43 év), mind pedig a *komplex, inkább formális* elemeket hangsúlyozóknál (37,45 év) és a *negatív identitást* képviselőknél (36,67 év). Az összefüggés vélhetően arra utal, hogy míg az

idősebbeknél elsősorban a nyelv és a vallás volt az, mely által kifejezheték nemzeti hovatartozásukat, a fiatalok számára viszonylag több eszköz és (akár formális) lehetőség áll rendelkezésre e tekintetben.

Identitás, nyelvtudás

A szociodemográfiai jellemzést bizonyos szempontból kiegészíti az identitáscsoportok etnikumok és nyelvtudás szerinti vizsgálata (7. táblázat). E változók csak az ukrainai magyarok körében mutattak szignifikáns kapcsolatot.

Nem meglepő módon a nyelvi és a komplexnek nevezett klaszterekben a magukat magyarnak tekintők voltak felülreprezentálva, míg a negatív identitást képviselőknek titulált klaszterben némiképp a magukat az ukrán etnikumhoz sorolók. Tovább árnyalja a képet, ha a kettős identitás változóját is bevonjuk az elemzésbe. Ekkor azt láthatjuk, hogy a *nyelvi* identitás csoportjában a magyarság kizárólagossága a domináns, a *komplex* és a *negatív* identitás esetében ez kiegészül egy másodlagos etnikum megjelenésével (legtöbb esetben nyilván az ukránéval). Összességében tehát levonhatjuk a következtetést: a magukat magyarnak valló ukrainai magyarok számára identitásuk kifejezésére a nyelv a legfőbb eszköz. A magyar identitást komplexen értelmezők esetében jellemzően a magyarság tekinthető elsődlegesnek az etnikai hovatartozás esetében, amit azonban kiegészít egy másodlagos – általában ukrán – etnikai csoporttagság is. Hasonló jellemzőkkel bírnak a *negatív identitást* képviselők, esetükben azonban az ukrán etnikumhoz tartozás az előzőeknél jóval hangsúlyosabb.

7. táblázat Az identitáscsoportok etnikai hovatartozás szerinti jellemzése az ukrainai magyarok körében (% , N = 192)

	Ukrán	Magyar	Egyéb	Összesen	Csak magyar	Csak egyéb	Magyar és egyéb	Ukrán és egyéb	Összesen
<i>Nyelvi identitás csoport</i>	2,9	96,2	0,9	100	67,3	1	30,7	1	100
<i>Komplex, formális elemeket hangsúlyozó identitáscsoport</i>	2,3	97,7	0	100	52,3	0	47,7	0	100
<i>Negatív identitás csoport</i>	5,1	94,9	0	100	59,0	0	41,0	0	100
Ukrainai magyarok	4,2	95,3	0,5	100	60,9	0,5	37,5	1	100

Az eddigieket igen jól alátámasztja és kiegészíti a nyelvtudás dimenziója (8. táblázat). A megkérdezett ukrainai magyarok mindegyike beszél magyarul: 99%-uk nagyon jól, 1%-uk viszonylag jól. Utóbbiak a *negatív identitás* csoportjában voltak felülreprezentálva (2,6%). A csoport 94,2%-a az ukrán nyelvet is beszéli: közel egynegyedük alig, egyharmaduk nagyon jól. A nyelvet nem beszélők mind a nyelvi, mind pedig a komplex identitáscsoportban a teljes csoportnál nagyobb arányban szerepelnek. Érdekes, hogy ugyanez elmondható előbbi esetében a viszonylag jó nyelvismerettel rendelkezőkről, utóbbi esetében a nagyon jó nyelvismerettel rendelkezőkről. A *negatív identitás* csoportban az „alig” nyelvismeret volt relatíve domináns. Mindezek alapján az látszik, hogy míg az identitás szempontjából negatív attitűdöt képviselők körében a nem tökéletes, mindkét esetben inkább bizonyos szintű nyelvtudás jellemző a teljes csoportnál nagyobb arányban (inkább a magyar a fő nyelv, melyet kvázi kiegészíthet az ukrán); addig az identitás *puhább*

elemeire koncentrálónál a magyar nyelv egyértelműen domináns, az ukrán ismerete pedig némiképp szélsőséges (a csoportokban egyaránt vannak, akik abszolút nem tudnak, és olyanok is, akik jól beszélik a nyelvet).

8. táblázat Az identitáscsoportok ukrán nyelvtudás szerinti jellemzése az ukrainai magyarok körében (% , $N = 192$)

	Nem beszéli a nyelvet	Alig beszéli a nyelvet	Viszonylag jól beszéli a nyelvet	Nagyon jól beszéli a nyelvet	Összesen
<i>Nyelvi identitás csoport</i>	7,7	24,0	40,4	27,9	100
<i>Komplex, formális elemeket hangsúlyozó identitáscsoport</i>	6,8	20,5	34,1	38,6	100
<i>Negatív identitás csoport</i>	0	31,6	36,8	31,6	100
Ukrainai magyarok	5,8	24,1	37,1	33,0	100

A lakóországon kívüli kapcsolatok: külföldi/magyarországi munkavállalás, ingázás és a szolgáltatások megítélése

A külföldi, illetve magyarországi munkavállalás, ingázás csak a szlovákiai magyarok körében mutatott szignifikáns kapcsolatot az identitásdimenziókkal. A témán belül a következő kérdéseket elemeztük: *vállalt-e alkalmi munkát külföldön az elmúlt 5 évben; előfordul-e, hogy ő vagy családtagja foglalkozásszerűen átjár Magyarországra; tervezi-e, hogy pár hétre/hónapra külföldre meg dolgozni?*

A szlovákiai magyarok csoportjában azok voltak túlnyomó többségben, akik sehol sem vállaltak munkát az elmúlt 5 évben külföldön (93,8%). Ők viszonylag az *alulról szerveződő* és a *formális identitás* csoportokban voltak felülreprezentálva. A *kultúrnemzeti* identitáscsoportban ezzel szemben azok fordultak elő a teljes csoport esetében megfigyelhetőnél nagyobb arányban, akik Magyarországon (2,9% vs. 2,1%) vagy más országban (5,9% vs. 4,2%) vállaltak munkát az elmúlt 5 évben. Utóbbi, a magyar identitás kulturális elemeit hangsúlyozó csoport volt tehát az, amely inkább aktív volt az ország elhagyásának tekintetében.

Az előbbi összefüggéseket némiképp alátámasztja, illetve mindenképpen kiegészíti annak vizsgálata, hogy a megkérdezett vagy családtagja átjár-e foglalkozásszerűen Magyarországra (9. táblázat). Az vitathatatlan, hogy az identitás formális elemeit hangsúlyozók azok, akik abszolút elzárkóztak a magyarországi munkavállalástól: közöttük egyetlen válaszadó sem volt, akivel előfordult volna, hogy átjár foglalkozásszerűen Magyarországra, és ilyen családtagja is csak alig 2%-uknak van. Érdekes, hogy ugyan az *alulról szerveződő* identitáscsoportban szinte nem is volt olyan, aki az elmúlt 5 évben Magyarországon vállalt volna munkát, körükben azok felülreprezentáltak voltak, akikkel vagy családtagjukkal előfordul, hogy foglalkozásszerűen átjár Magyarországra. Előbbi (saját vonatkozás) a *kultúrnemzeti* identitást képviselők esetében is a teljes csoportnál nagyobb arányban fordul elő, viszont ez a családtag esetében nem ilyen egyértelmű. (Ebben az esetben csak a válasziány fordult elő relatíve nagyobb arányban: 13,2% vs. 8,5%) Az mindenesetre megfogalmazható, hogy az identitás *puhább* elemeit képviselők fogékonyabbak a Magyarországra való foglalkozásszerű átjárásra, nyitottabbak az anyaország felé. Ez nem meglepő, hiszen ők azok, akik a kultúra szintjén, illetve egyéb belső indíttatásból közösséget vállalnak a magyarsággal.

9. táblázat Az identitáscsoportok jellemzése a Magyarországra való foglalkozásszerű átjárás mentén a szlovákiai magyarok körében (% , N = 153)

	Előfordul, hogy foglalkozásszerűen átjár Magyarországra	Előfordul, hogy családtagja foglalkozásszerűen átjár Magyarországra
<i>Alulról szerveződő identitáscsoport</i>	10,4	16,7
<i>Kultúrnemzeti identitáscsoport</i>	10,5	5,3
<i>Formális identitáscsoport</i>	0	1,9
Szlovákiai magyarok	5,9	7,2

Az eddigiek fényében nem meglepő, hogy a *kultúrnemzeti* és az *alulról szervező* identitást képviselők azok, akik a jövőbeli terveik tekintetében is nyitottabbak a lakóországuk elhagyására munkavállalás céljából (34,2%-uk, illetve 33,3%-uk tervezi, hogy ő vagy családtagja pár hétre/hónapra külföldre megy dolgozni – ez az arány a teljes csoportban 26,1%). Ennek megfelelően a *formális* értelmezést preferálók között a teljes csoportnál nagyobb arányban vannak azok, akik nem tervezik (sem ők, sem családtagjuk), hogy pár hétre vagy hónapra külföldre mennek dolgozni (84,6% vs. 69,9%).

Abból kiindulva, hogy a Magyarországra való átjárás és a Magyarországon való munkavállalás változói csak a szlovákiai magyarok esetében mutattak szignifikáns kapcsolatot az identitáscsoportokhoz való tartozással, a magyarországi szolgáltatásokról alkotott vélemény is csak ezen alminta tekintetében volt csoportonként értelmezhető (10. táblázat). A csoportok az egészségügy, az oktatás és a boltok áru kínálatának esetében rangsorolhatták a hármashatár mentén fekvő országokat. Az *alulról szerveződő* és az identitást *formális* módon meghatározó csoportok voltak azok, amelyek véleménye láthatóan eltért a csoport egészében megfigyelttől. A kettő közül az előbbi volt az, melyben azok voltak felülreprezentálva, akik a magyarországi szolgáltatások minőségét az első helyre tették. (A *formális* csoportban éppen ellenkező tendencia figyelhető meg.) Érdekes, hogy az identitás kulturális elemeit hangsúlyozók e tekintetben nem tértek el a teljes csoporttól. A *kultúrnemzeti* megközelítés nyilván egy lazább kapcsolatot jelent a lakóországgal, ami a szolgáltatásokkal való elfogultságra nem terjed ki (ez arra is enged következtetni, hogy ezeket a szolgáltatásokat jellemzően nem Magyarországon, hanem Szlovákiában veszik igénybe).

10. táblázat Az identitáscsoportok jellemzése a magyarországi szolgáltatások megítélése mentén a szlovákiai magyarok körében (% , N = 153)

	Magyarországon a legjobb az egészségügyi ellátás	Magyarországon a legjobb az oktatás	Magyarországon a legjobb a boltok áru kínálat
<i>Alulról szerveződő identitáscsoport</i>	52,4	68,4	77,8
<i>Kultúrnemzeti identitáscsoport</i>	34,5	43,8	43,3
<i>Formális identitáscsoport</i>	15,2	26,1	46,8
Szlovákiai magyarok	32,0	43,3	57,8

A határon túli régiók érzelmi közelsége

Ebben a dimenzióban a lakóország és a határon túli régiók érzelmi közelségét mérő változók voltak azok, amelyek szignifikáns kapcsolatot mutattak a magyar identitás mintázatát kifejező klaszterekkel (11. táblázat). A szlovákiai magyarok körében ez mind az országra, mind a saját régióra, mind pedig a határon túli magyarországi régióra érvényes volt – az ukrainai magyarok között viszont csak a saját régióra.

Az ország – jelen esetben tehát Szlovákia – érzelmi közelségének identitáscsoportonkénti vizsgálata az eddig feltárt jellegzetességek fényében megfelelt várakozásainknak. A csoportról teljes egészében elmondható, hogy viszonylag erős szálak fűzik országához: ugyan felük (51,6%) semlegesnek érzi, de több mint egyharmaduk (35,9%) nagyon közel érzi magához. Utóbbiak egyértelműen a *formális identitás* csoportban felülreprezentáltak. A magyar identitás *puhább* elemeit hangsúlyozó, *alulról szerveződő* csoport tagjai azok, akik éppen ellentétes attitűdöt képviselnek: körükben azok vannak a teljes csoportnál nagyobb arányban, akik negatívan vagy semleges viszonyulnak az országhoz, ahol élnek. A három csoport közül a *kultúrnemzeti* az, amely ebből a szempontból leginkább hasonlít a teljes csoporthoz, mégis inkább a viszonyulás két pólusa van relatív többségben körükben. Ez vélhetően a Magyarországhoz való kötődésük kettőssége mentén értelmezhető: a kulturális elemekben közösséget vállalnak a magyarsággal, viszont *hivatalosan* nem feltétlenül, hiszen mégiscsak egy fejlettebb országban élnek.

11. táblázat Az identitáscsoportok jellemzése a lakóország érzelmi közelsége mentén a szlovákiai magyarok körében (% , $N = 153$)

	Egyáltalán nem érzi közel	Közel is érzi, meg nem is	Nagyon közel érzi	Összesen
<i>Alulról szerveződő identitás csoport</i>	16,7	62,5	20,8	100
<i>Kultúrnemzeti identitás csoport</i>	15,8	42,1	42,1	100
<i>Formális identitás csoport</i>	3,8	48,1	48,1	100
Szlovákiai magyarok	12,5	51,6	35,9	100

Régiójukhoz mind a szlovákiai, mind pedig az ukrainai magyarok sokkal intenzívebben kötődtek érzelmileg – utóbbiakra ez hangsúlyosan igaz volt (12. és 13. táblázat). Míg a szlovákiai magyarok 60,1%-a nagyon közel érezte magához, 34,6%-a pedig is-is, addig az ukrainai magyarok között ezek az arányok 82,6% és 16,8% voltak. A szlovákiai és az ukrainai identitáscsoportok közül is a *nem formális* identitáskonstrukciókat képviselő két csoport volt az, ahol az erősen kötődők felülreprezentáltak voltak. (A szlovákiai körében az *alulról szerveződő* és a *kultúrnemzeti* identitáscsoport, az ukrainai körében pedig a *nyelvi* és a *negatív* identitáscsoport.) Ez nyilván azért van így, mert ezeken a határ menti területeken nagy arányban él magyar lakosság, így a regionális identitás összefonódik a magyar identitással (pl. az ukrainai magyarok esetében a *kárpátaljai magyar* identitás.)

12. táblázat Az identitáscsoportok jellemzése a régió érzelmi közelsége mentén a szlovákiai magyarok körében (% , $N = 153$)

	Egyáltalán nem érzi közel	Közel is érzi, meg nem is	Nagyon közel érzi	Összesen
<i>Alulról szerveződő identitáscsoport</i>	4,2	29,2	66,6	100
<i>Kultúrnemzeti identitáscsoport</i>	0	34,2	65,8	100
<i>Formális identitás csoport</i>	1,9	42,3	55,8	100
Szlovákiai magyarok	5,2	34,6	60,2	100

13. táblázat Az identitáscsoportok jellemzése a régió érzelmi közelsége mentén az ukrain magyarok körében (% , $N = 192$)

	Egyáltalán nem érzi közel	Közel is érzi, meg nem is	Nagyon közel érzi	Összesen
<i>Nyelvi identitás csoport</i>	0	13,6	86,4	100
<i>Komplex, formális elemeket hangsúlyozó identitáscsoport</i>	2,3	27,9	69,8	100
<i>Negatív identitás csoport</i>	0	10,3	89,7	100
Ukrainai magyarok	0,5	16,8	82,7	100

A két ország közül a szomszédos ország határon túli régiójával való érzelmi kapcsolat csak a szlovákiai magyarok esetében mutatott szignifikáns kapcsolatot az identitásdimenziókkal. Előzetesen azt vártuk, hogy az identitás *puhább* elemeire fókuszálók lesznek azok, akik inkább közel érzik magukhoz a határon túli ukrain régiót, hiszen ezek a megközelítések nyújtanak lehetőséget arra, hogy közösséget vállaljanak a szintén az anyaországon kívül élő magyarsággal. Ennek ellenére a tapasztalatok éppen ellenkező összefüggést mutattak. A szlovákiai magyarok többsége (57,4%) nemmel válaszolt arra a kérdésre, hogy közel érzi-e magához a határon túli ukrain régiót. Ez a vélemény ennél nagyobb arányban volt jelen a *kultúrnemzeti* (69,2%) és az *alulról szerveződő* (73,7%) identitáscsoportban. Ennek megfelelően a *formális* értelmezést preferálók körében azok voltak felülreprezentálva, akik közel is meg nem is (54,9% a 39,5%-hoz képest) vagy nagyon közel érzik magukhoz (5,9% vs. 3,1%) az adott régiót. Az összefüggés értelmezése talán abban keresendő, hogy a magyar identitás *formális* kritériumait hangsúlyozók inkább szolidaritást éreznek a hasonlóan kvázi kirekesztett helyzetben lévő magyar csoportokkal.

A határ közelségének megítélése

Az identitás értelmezése mentén kialakult klaszterek jellemzésének utolsó szempontja e dolgozatban a határ – előnyként vagy hátrányként való – megítélése. Az egyén lakóhelye részét képezi társas identitásának, ezért úgy gondoljuk, hogy az ehhez való kötődés szerepet játszik az identitás alakításában.

Már eleve érdekes az a felfedezés, miszerint a szlovákiai magyarok (14. táblázat) körében a hátrányként, az ukrainai magyarok körében pedig az előnyként való értelmezéssel mutattak az identitáscsoportok szignifikáns kapcsolatot. A határ szlovákiai oldalán élők közül az identitást formálisan értelmezők véleménye tért el a teljes csoporttól a határ közelségének előnyként való értelmezéstől. Ebben a csoportban azok voltak felülreprezentálva, akik a határ közelségét nem előnyként könyvelték el (a teljes csoportban 73,3% és 26,7% az arány az „igen” javára, míg a kiemelt csoportban kétharmad–egyharmad). A hátrány aspektusára rákérdezve – ennek megfelelően – éppen a *kultúrnemzeti* megközelítést támogatók voltak azok, akiknek véleményük érzékelhetően eltért a teljes csoporttól: túlnyomó többségük nem érezte hátránynak a határ közelségét. Ezen összefüggések, úgy érezzük, nem szorulnak bővebb magyarázatra.

Érdekes módon az ukrainai magyarok (15. táblázat) körében az előnyre vonatkozó kérdésnél éppen a *negatív identitást* képviselők voltak azok, akiknek a véleménye eltért a teljes csoporttól, mégpedig pozitív irányban (míg a teljes csoport 67,4%-a értékelte előnyként a határ közelségét, addig a *kirekesztőknek* tituláltak 82,1%-a). Ennek magyarázata vélhetően bonyolultabb összefüggésekre vezethető vissza, mint amelyet kvantitatív vagy hipotetikus módszerekkel találhatnánk. A hátrányként való értékelés tekintetében a másik két, viszonylag nagyobb létszámú mikrocsoport attitűdje tért el a teljes csoporttól: a nyelvi identitáselemeket hangsúlyozók körében a határ közelségének hátrányként való értelmezését elutasítók voltak felülreprezentálva (96,2% vs. 94,7%), míg a *komplexen-formálisan* megközelítők esetében éppen ezt az álláspontot támogatók (9,3% vs. 5,3%). Azt azonban hangsúlyozni kell, hogy mindkét határon túli csoport mindegyik mikrocsoportjának lényeges többsége a határ közelségét pozitívnak látta.

14. táblázat Az identitáscsoportok jellemzése a határ közelségének értékelése mentén a szlovákiai magyarok körében (% , N = 153)

Érzi annak ..., hogya a határ közelében lakik?	...előnyeit...	...hátrányait...
<i>Alulról szerveződő identitáscsoport</i>	76,6	16,7
<i>Kultúrnemzeti identitáscsoport</i>	75,7	5,3
<i>Formális identitás csoport</i>	66,7	17,6
Szlovákiai magyarok	73,3	15,8

15. táblázat Az identitáscsoportok jellemzése a határ közelségének értékelése mentén az ukrainai magyarok körében (% , N = 192)

Érzi annak ..., hogya a határ közelében lakik?	...előnyeit...	...hátrányait...
<i>Nyelvi identitás csoport</i>	63,1	3,8
<i>Komplex, formális elemeket hangsúlyozó identitáscsoport</i>	67,4	9,3
<i>Negatív identitás csoport</i>	82,1	5,4
Ukrainai magyarok	67,4	5,3

Összefoglalás

Tanulmányunkban arra kerestük a választ, milyen megközelítési modellek figyelhetők meg – elsősorban a határon túli magyarok körében – a magyarság értelmezésének tekintetében, illetve hogy ezt alapul véve, milyen csoportok különíthetők el az egyes határ menti országok megkérdezettjeinek körében. Az általunk kialakított csoportok – ugyan empirikusan megfigyelt jellemzőkön alapulnak – inkább ideáltipikusnak tekinthetők. Ennek ellenére jellemzőik sajátos készlete fontos információkkal szolgált számunkra az egyes identitáskonstrukciók elkülönítése és leírása során.

Következtetések vonhatók le a tekintetben, hogy a szlovákiai és az ukrain magyarok magyar identitásának definiálása más-más módon épül fel. Fontos különbségként említhető, hogy míg a *belső* és *formális* értelmezések elkülönítésén túl a határ szlovák oldalán élők körében a *kultúr nemzet* eszméje, addig az ukrán oldalon lakók körében a *nyelvi azonosulás* domináns. Ugyan mindkét csoportban megfigyelhető egyfajta semleges, általunk *negatív identitás*nak címkezett hozzáállás, illetve a *formális* viszonyulás bizonyos típusai is, a *belsőleges* identitás elemeinek figyelembevételével a két országhatár mentén más-más attitűdkonstrukciók alakultak ki.

A szlovákiai magyarok között az általunk *alulról szerveződőnek*, *kultúr nemzetinek* és *formálisnak* nevezettek csoportját írtuk le részletesebben. Utóbbi volt az, amely a legmarkánsabban eltért a másik két csoporttól a vizsgált jellemzők tekintetében. A *puhább* identitáselemekre fókuszáló másik két csoport eltérései alapvetően a *belső* hovatartozás-érzésem keresztül foghatók meg. Ezt leginkább úgy tudnánk megfogalmazni, hogy a *kultúr nemzet*i identitás képviselői inkább kulturális szempontból vállalnak közösséget a magyarsággal, míg az *alulról szerveződő* identitáscsoportban megvan az a vágy, hogy valóban is kötődjenek a magyarokhoz és Magyarországhoz.

Az ukrain magyarok körében megfigyelhető identitáscsoportok közül a *nyelvi*, a *komplex*, formális elemeket hangsúlyozó, illetve a *negatív identitást* képviselő csoportok sajátosságait elemeztük. Közülük a *nyelvi* csoport volt az, amely az identitás *puhább* elemein (pl. nyelv, anyanyelvű vallásgyakorlás) ragadta meg és fejezte ki a magyarsághoz való tartozását. A dolgozatunk további céljaként tűztük ki, hogy teszteljük a szakirodalomban makroszinten leírt identitáskonstrukciókat a kisebb (kelet-közép-európai) közösségek tekintetében. Az általunk megfigyelt identitáscsoportok közül azonban csak néhány volt azonosítható ezekkel az elméleti modellel (*kultúr nemzet*i modell, *alulról szerveződő* – amerikai – modell, *állam nemzet*i vagy *jogi* – német – modell stb.). Ennek oka elsősorban a helyi társadalom sajátosságaiban keresendő. A kutatás későbbi irányaként egyértelműen felvetődik a kialakított mikrocsoportok részletesebb és mélyebb körülírása – akár a kvalitatív kutatási módszerek nyújtotta lehetőségek kiaknázásával.

Irodalom

- Connor, Walker (2005): The dawning of nations. In Atsuko Ichijo – Gordana Uzelac (ed.): *When is the Nation?* Towards an understanding of theories of nationalism. Abingdon: Routledge.
- Habermas, Jürgen (2006): *A posztnemzeti állapot*. Politikai esszék. Budapest: L' Harmattan – Zsigmond Király Főiskola.
- Kymlicka, Will (2001): *Politics in the Vernacular: Nationalism, Multiculturalism and Citizenship*. Oxford (New York): Oxford University Press.
- Máder Miklós Péter (2006): Etnocentrizmus vagy i a dél-szlovákiai magyarok körében. In *Csepeli György 60. születésnapja alkalmából készült website*. http://www.csepeli.hu/csepeli_com/kotet/csepeli60_mader_miklos_peter.pdf (utolsó letöltés: 2012.12.14.).
- Münch, Richard (2001): *Nation and Citizenship in the Global Age – From National to Transnational Ties and Identities*. London: Palgrave Publishers.
- Smith, Anthony D. (2000): *The Nation in History*. Historiographical Debates about Ethnicity and Nationalism. New England: Brandeis University Press.